

**O`ZBEKSTAN RESPUBLIKASI XALIQ TA`LIMI WA`ZIRLIGI
A`JINIYAZ ATINDAG`I NO`KIS MA`MLEKETLIK PEDAGOGIKALIQ
INSTITUTI**

PEDAGOGIKA FAKUL`TETI

“PEDAGOGIKA HA`M PSIXOLOGIYA” KAFEDRASI

**“Pedagogika ha`m psixologiya” ta`lim bagdari 3 e - kurs talabasi
Abdreymova Gu`ljahannin`**

KURS JUMISI

Tema: Mektepke shekemgi ta`rbiya mekemelerindegi psixologtin` xizmeti.

Qabilladi:

A.Elmuratova

NO`KIS – 2015 jil

R E J E :

KİRİSİW

I BAP. MEKTEPKE ŞHEKEMGİ TA`RBİYa

MEKEMELERİNDEGİ PSIXOLOGTIN` XIZMET MAZMUNI.

- 1.1. Psixologtın` mektepke shekemgi ta`rbiya mekemelerindeki ornı ha`m wazıypası.
- 1.2. Mektepke shekemgi ta`rbiya mekemeleri balaları ata – anaları ha`m ta`rbiyashılarının` psixologqa qılatug`ın mu`ra`ja`a`tleri.
- 1.3. Mektepke shekemgi ta`lim mekemesi psixologı a`meliyatında ertek terapiyası ha`m oyun terapiyasınan paydalanıw a`hmiyeti.

II BAP. MEKTEPKE ŞHEKEMGİ TA`LİM MEKEMESİ PSIXOLOGI

A`MELİYaTINDA QOLLANILATUG`IN PSIXODİAGNOSTİKALIQ METODİKALAR

- 2.1. "Logikasız su`wretler" metodikasi.
- 2.2 "Labirintten shıg`ıw jolın tap" metodikasi.
- 2.3 "Kimliğin`di tawıp ko`r" metodikasi

JUWMAQLAW

PAYDALANILG`AN A`DEBİYaTLAR.

KİRİSİW

Respublikamızda alıp barılıp atırğ'an jan`alanıwlar, u`ziliksiz ta`lim sistemasının` negizi bolg`an mektepke shekemgi ta`lim buwının da tu`pten o`zgartirip jiberdi. Ma`leketimizdegi ko`plegen baqshalarda a`meliyatshı psixologlar xızmet ko`rsetip, ken` ko`lemde jumıslar alıp barmaqta. Baqsha psixologi da psixologiyalıq xızmet haqqındag`ı nızamda belgilengen bag`darlarda xızmet ko`rsetedi, bular: psixologiyalıq ag`artıw jumısları, psixoprofilaktikalıq jumıslar, psixodiagnostikalıq jumıslar, rawajlandırıwshı ha`m korrektsion jumıslar, konsul`tativ jumıslar. Barlıq xızmet bag`darları ushın ilimiy tiykarlang`an usınıslar ha`m ko`rsetpeler islep shıg`ıw bu`gingi ku`nnin` aktual wazıypalarınan bolıp esaplanadı. Sonı aytıp o`tiw kerek, ja`miyetimizdegi o`tiw da`wiri, ekonomikalıq ha`m sotsiallıq mashqalalar birinshi na`wbette xalıqtı ta`rbiyalıq ha`m reproductivlıq ustanovkaların o`zgeriwine alıp keledi. Ata – analar yaki, ayırım jag`daylarda u`sh perzent ko`rip, olarg`a puxta ta`rbiya ha`m bekkem bilim beriw kerek, qa`biliyetlerin ila`ji barında erterek rawajlandırıw, mektepke shekemgi jastın` ken` imkaniyatların ju`zege shıg`arıw kerek degen pikirde. Ko`plegen mektepke shekemgi ta`rbiya mekemelerinde shet tillerin, komp`yuter sabaqların, sawatlılıq ko`nlikpelerin, matematika ha`m ta`biyiy pa`nlerdin` tiykarların u`yretiwge anıq kirirken. Biraq bul protsess ha`mme waqıtta balalardın` psixologiyalıq imkaniyatların esapqa alg`an halda alıp barılmay atırğ'anlıg`ı ushın ku`tilip atırğ'an na`tiyjeni bermeydi. Baqshalardag`ı pedagogikalıq protsess o`z aymag`ımızda alıp barılğ'an ilimiy izertlewler tiykarındadu`zilgen bolsa maqsetke muwapıq bolar edi. Ma`leketimiz basshısı o`z shıg`ıp so`ylewlerinde de, kadrlar tayarlaw milliy da`stu`rinde ha`m basqa ma`leketlik ra`smiy hu`jjetlerde de mektepke shekemgi jastu u`lken imkaniyatları ha`m olardı o`z waqtında ju`zege shıg`arıw, usı jastag`ı balalarg`a ta`lim beriw ushın metodika, tu`rli qurallar, oyın ha`m oyınshılıqlardı islep shıg`ıw aktual wazıypa sıpatında belgilep berilgen.

Respublikamız psixologları ta`repinen mektepke shekemgi jastag`ı balalardı u`yreniw boyınsha ilimiy izertlewler de alıp barılmaqta. Biraq bul jas basqışının` o`zine ta`n o`zgeshelikleri bunday izertlewlerdi alıp barıwda bir qatar qıyınshılıqlardı payda etedi:

Balalar oqıw ha'm jazıy ko`nlikpelerine iye bolmag`anlıg`ı ushın mektep jasındag`ı sınılıwshılar oqıp alıwı ha'm o`zleri juwap beriwi mu`mkin bolg`an sorawnamalarg`a, psixologtın` o`zi individual ta`rizde bala menen islep mag`lıwmat toplawı kerek.

Kishi jastag`ı balalar dıqqatı ha'm tolıq aqılıy xızmet ju`rite alatug`ın issheń halatı dawamlı bolmag`anlıg`ı ushın, olar menen diagnoz yamasa rawajlantırıwshı jumıslardı jigirma yamasa otız minut aralıg`ında o`tkeriw maqsetke muwapıq.

Balalardıń seziw emotsional a`lemi bay, o`zleri ta`sirshen` bolg`anlıg`ı ushın psixolog mu`na`sibettin` kerekli formasın tan`lay biliwi lazım.

Usı ha'm basqa o`zgeshelikler mektepke shekemgi jastag`ı balalar menen islewde qıyınshılıqlarg`a alıp keledi, bul bolsa o`z na`wbetinde mektepke shekemgi jastag`ı balalardı u`yreniw menen baylanıslı bolg`an izertlewlerdin` kemligi sebepli bolmaqta. Respublikamız psixologlarınan ayırımları mektepke shekemgi ta`rbiya mekemelerinde psixologiyalıq xızmet boyınsha qımbatlı pikirlerin bildirgen. ma`selen, Z.T.Nishanova «Psixologiyalıq xızmet» kitabında sistemalı ra`wishte mektepke shekemgi ta`rbiya mekemelerinde psixologiyalıq xızmette ata – analar menen islew ha'm ata – analardıń mu`ra`ja`a`tlerin tu`sintirip bergen. Baqsha psixologlarınin` ata – analar menen alıp baratug`ın xızmeti psixologiyalıq xızmettin` a`hmiyeti ta`replerinin` biri bolsa, tikkeley balalar menen alıp barılatug`ın xızmeti ja`ne bir a`hmiyetli ta`repi bolıp esaplanadı.

Mektepke shekemgi ta`rbiya mekemelerinde psixologiyalıq xızmet protsesinde balalardıń biliw protsesslerin rawajlandırıwshı, olardıń aqılıy rawajlanıwın ta`miynlewshi texnologiyalardı ko`plep jaratıw maqsetke muwapıq bolıp esaplanadı. Bul xızmette baqsha psixologları ta`rbiyashılar menen jaqın birge islesiwleri kerek.

Solay etip, mektepke shekemgi ta`rbiya mekemelerinde psixologiyalıq xızmetti a`melge asırıwdın` formalarınan biri bul balalar menen ilimiy tiykarlang`an ha'm sistemalı da`stu`rler arqalı rawajlantırıwshı xızmet alıp barıw bolıp esaplanadı. Bul bag`darda respublikamızda ilimiy izertlewler alıp barılsa jaqsı na`tiyjelerge erisiw mu`mkin.

Joqarıdagı keltirilgen pikirlerimiz kurs jumısının **aktuallığı** bolıp esaplanadı.

Kurs jumısının tiykargı maqseti: Mektepke shekemgi ta'rbiya mekemelerinde psixologtin` alıp baratug`ın tiykargı jumısların u`yreniw.

Kurs jumısının predmeti: Psixologtin` mektepke shekemgi ta'rbiya mekemelerindegi isleri.

**Kurs jumısının ob`ekti:** Mektepke shekemgi ta'rbiya mekemeleri a`meliyatshı psixologları.

Aldıg`a qoyılğ`an maqsetimizden kelip shıg`ıp to`mendegishe **wazıypalar** a`melge asırıladı:

- ilimiy tema boyınsha pedagogikalıq ha`m psixologiyalıq a`debiyatlar menen tanısıw;

- mektepke shekemgi ta`lim mekemeleri psixologların` tiykargı jumıs mazmunı ha`m wazıypaları menen tanısıw;

- mektepke shekemgi jastag`ı balalar menen a`meliyatshı psixologtin` alıp baratug`ın rawajlantırıwshı jumısların ko`rip shıg`ıw;

- balalardın` mektep ta`limine tayarlıg`ında psixologlardın` tiykargı jumıs mazmunın u`yreniw;

- mektepke shekemgi ta`lim mekemelerinde a`meliyatshı psixologtin` oyun terapiyası ha`m ertek terapiyasınan paydalanıw a`hmiyetin u`yreniw;

- temag`a tiyisli shınıg`ıwlar ha`m diagnostikalıq metodikalardı tan`law ha`m usınıs etiw;

- ilimiy jumıs boyınsha juwmaqlar ha`m usınıslar islep shıg`ıw.

I BAP. MEKTEPKE SHEKEMGI TA`RBIYA MEKEMELERİNDEGI PSIXOLGTIN` XIZMET MAZMUNI.

1.1. Psixologtun` mektepke shekemgi ta`rbiya mekemelerindegi orni ha`m waziypasi.

Respublikamızda mektepke shekemgi sotsiallıq ta`rbiya mekemeleri ta`lim - ta`rbiya jumısının` ken` da`stu`rin a`melge asıradı ha`m balalardı mektep ta`limine tayarlaydı. Ha`zirgi waqıtta ju`z berip atırg`an sotsiallıq ha`m ekonomikalıq o`zgerisler xalıq ta`liminin` pu`tkil sistemasın jaslar ha`m balalardı ta`rbiyalaw, olarg`a ta`lim - ta`rbiya beriw jumısın qa`liplestiriwdi psixologiyalıq ta`repten diagnostika qılıw ha`m psixologiyalıq korrektsiya jumısların a`melge asırıwdı talap etedi. Bul waziypa xalıq ta`liminin` baslang`ış buwını bolg`an mektepke shekemgi ta`lim mekemelerin ba`rqulla mektep penen u`ziliksiz baylanıstırg`an halda islep kelgen. Baqsha menen mektep ortasında ornatılğ`an izbe – izliktegi baylanıstın` ha`r ta`replemeligi balalardı mektep ta`limine tayarlaw waziypasın na`tiyjeli a`melge asırıwdın` tiykarg`ı sha`rti bolıp esaplanadı. Mektep penen baqsha ortasındag`ı u`ziliksiz baylanıs ta ko`p ta`repleme du`ziliske iye.

Onda ta`lim - ta`rbiyalıq jumıslardın` mazmunı metod ha`m usıllarının` sho`lkemlestiriwshilik formaları, sonday – aq balalardı ta`rbiyalaw sha`rt - sha`rayatları ha`m psixikalıq talap sıyaqlı jetekshi ta`repleri psixologiyalıq ta`repten talap qılınadı. Bunda psixolog to`mendegilerge ayırıqshı itibar beriwı kerek:

1. Mektep talabı ko`z qarasınan bilimlerde qay da`rejede teren`irek iyelep alıwları diagnostika qılınadı. Lazım bolsa korrektsion jumıslar a`melge asırıladı.

2. Baqsha ko`z – qarasınan balanı mektepke talabı da`rejesindegi bilim, ta`jiriybe, ko`nlikpeler menen qay da`rejede qurallantırılğ`anlıg`ı diagnostika qılınadı.

3. Balalardın` mektepke qay da`rejede ruwhıy tayarlıg`ı da`rejesi diagnostika qılınadı. Sonday – aq, tiykarg`ı waziypa balalar miynetinin` qay tu`rine tayar turıwları, olarda aqılıy miynet bilimge qızıg`ıwshılıg`ın o`siriw, olardı keleshektegi o`z betinshe xızmetke qay da`rejede tayar ekenligi diagnostika qılınadı.

4. Balalar baqshasındag`ı beriletug`ın ta`lim qay da`rejede rawajlantırıwshı ekenligi diagnostika qılınadı.

5. Psixolog balalar baqshası menen mektep ortasında izshil baylanıs bar yamasa joq ekenligin diagnostika qıladı.

Psixolog baqshı jasındag`ı balalar iyelewleri lazım bolg`an bilim ha`m tu`sinikler mazmunın, do`gerek a`tıraptag`ı o`mir haqqındag`ı qıyallar ha`m ayırım a`piwayı tu`sinikler bar ekenligin psixologiyalıq ta`repten diagnostika qıladı. Balalar ta`repiyen qıyal ha`m tu`siniklerdin` iyelep alınıwı yag`nıy balalarda ha`r qıylı tarawlar boyınsha o`zlestirgen ulıwma koz – qaraslar sisteması olardın` keleshekte ulıwma – rawajlanıwı ushın ju`da` za`ru`r bolıp, bul siz olar ha`zirgi zaman Ma`mleket ta`lim standartları tiykarında kerekli bilim, ko`nlikpe, ta`jiriybelerdi iyeley almaydı.

Tu`rli ta`lim - ta`rbiya mekemelerinde bu`gin psixolog jan`alıq emes. Psixologlardın` ta`lim sistemasında xızmet ko`rsetip kiyatırg`anlıg`ına biraz waqıt boldı. Biraq ha`zirge shekem ko`pshilik bul taraw qa`nigeleri jumısına biraz gu`man aralas na`zer menen qaramaqta. Bug`an belgili ma`niste psixologlardın` o`zi de sebepshi. Olar o`z xızmetlerinin`, o`z ja`rdeminin` qanshelli a`hmiyetliligi, jas a`wladtı ba`rkamal insan etip jetilistiriwde olardın` qatnası za`ru`r ekenligin ko`rsetip, da`liyllep bermey atır. Bunın` tiykarg`ı mebeplerinen biri, bizin` pikirimizshe, psixologlardın` o`z xızmetinde ta`lim - ta`rbiya mekemeleri xarakterli o`zgesheliklerine jetkilitkli da`rejede itibar Bere almay atırg`anlıg`ı, mekemenin` o`zine ta`n o`zgesheliklerine maslasa almama atırg`anlıqları bolıp esaplanadı. Tu`rli jastag`ı, jınıstag`ı mag`lıwmat ha`m isenim da`rejesindegi adamlar menen psixolog bir qıylı metod ha`m usıllar arqalı islemes eken ne ushın tu`rli ta`lim - ta`rbiya mekemelerinde alıp baratug`ın xızmeti o`z – ara parıqlanbaydı ma? Tu`rli mekeme bul tu`rlishe sha`rayat, tu`rli mekeme – bul rawajlanıwı ta`repiyen tu`rlishe bolg`an balalar.

Solay eken, tu`rli mekemelerde psixolog bir g`ana qa`lipke salıng`an joldan barıwı mu`mkin be? Bizin`she mu`mkin emes? Sonnan kelip shıg`ıp, tu`rli balalar mekemelerinde psixolog alıp baratug`ın jumısının` bir – birinen parqı, o`zine ta`n ha`m ta`kirarlanbas o`zgesheliklerine itibarın`ızdı qaratamız.

Baqsha jasındag`ı balalardın` ken` tarqalg`an mashqalaları to`mendegiler:

1. Bala psixikalıq rawajlanıwı da`rejesinin` jas normasına sa`ykesligi. Bul jerde mashqala rawajlanıw da`rejesinin` normadan ulıwma pa`sliginde bolıwı mu`mkin, yag`nıy so`ylewi rawajlanıwındag`ı qıyınshılıqlar, este saqlaw, dıqqattın` jamanlıqı ha`m t.b.

2. Mektepte oqıwg`a tayarlıq. Bul jerde mashqala ata ananın` balanı 6 jastan oqıtıwg`a qarar qılınğ`anlıg`ı ha`m bul menen baylanıslı bala mektepte jaqsı oqıp kete aladıma, joqpa ha`m balanı mektepke tayarlawda durıs usınıslar alıw menen baylanıslı boladı.

3. Shaxsıy rawajlanıwdın` unamsız ko`rinisleri. Adamlarg`a kirisip keiw, qarım – qatnas mashqalaları. Bunda mu`ra`ja`t etiwinin` sebebi ata – analar ha`m ta`rbiyashılar menen, yamasa ten`lesleri, ata – anaları menen qarım – qatnastag`ı qıyınshılıqlar bolıwı mu`mkin.

4. Bala is – hareketinin` shalalıg`ı, xızmetinin` jetkilikli da`rejede maqsetke bag`darlanbag`anlıg`ı, balanın` o`z ha`reketlerin rejelestire, basqara almaslıg`ı. Ata – ananın` bala menen qarama – qarsılıg`ı (ytqanın orınlamaw)dın` negizgi psixologiyalıq sebebi xızmetti erkli basqarıwdın` ju`da` pa`s da`rejede ekenligi bolıp esaplanadı.

5. Balanın` balalar mekemelerine ko`nligiwi.

Joqarıda keltirilgen mashqalalardı du`zetiw ma`selelerine toqtalıp o`temiz. Baqsha jasındag`ı balalardın` aqılıy rawajlanıwın korrektsiya qılıw seziw ha`m qabıl etiw qa`biliyetlerin rawajlandırıw wazıypaların o`z ishine aladı.

Balalardın` seziw qa`biliyetlerin du`zetiwde qabıl etiw operatsiyaların rawajlantırıw ha`m seziw u`lgileri sistemasın o`zlestiriw sıpatında a`melge asırıladı. Barlıq balalar ushın su`wret salıw, plastelinnen ha`r qıylı na`rseler jasaw, aplikatsiya, ko`riw xızmetleri ken` qollanıladı.

Baqsha jasındag`ı balalardın` oylawın du`zetiwde biliw motivlerin rawajlantırıwda a`hmiyetli quramlı bo`limi bolıp esaplanadı. Balalardın` anıq – obrazlı oylawın rawajlantırıwda syujetli – rolly oyunlar, qag`ıydalı oyunlar a`hmiyetli rol` oynaydı.

Rawajlantırıwshı oyın didaktikalıq material menen qa`legen ha`reketler emes, ol ma`jbu`riya oqıw shınıg`ıwları usılı da emes. Bul o`zine ta`n, tolıq ha`m balalar ushın jetkilikli mazmunlı xızmet bolıp, o`z ta`sir motivleri ha`m hareket usıllarına iye.

Bu`gingi ku`nde rawajlantırıwshı oyınlarg`a ta`n a`debiyatlar talayg`ana, biraq balalar menen shınıg`ıwlardın` belgili da`stu`rin du`ziwde ayırım o`zine ta`n ta`replerin itibarg`a alıw maqsetke muwapıq. Bul ta`repler:

- balada u`lkenler menen birgeliktegi xızmetke mu`ta`jliktin` bar ekenligi;
- usı jas da`wirinin` belgili psixikalıq funktsiyalar ha`m shaxsiy sıpatlar rawajlanıwı ushın senzitivligi;
- en` jaqın rawajlanıw zonası.

Balalar baqshası tu`rli jas toparları balaları menen rawajlantırıwshı shınıg`ıwlar maqset ha`m wazıypalardı da`stu`riy, balalar qandayda bir jan`a bilim ha`m ta`jiriybelerdi iyeleytug`ın shınıg`ıwlardag`ı sıyaqlı emes. Rawajlantırıwshı oyın ha`m shınıg`ıwlardın` mazmunı balanın` psixikalıq rawajlanıwın aldığ`a ilgeriletiw, onın` qabıl etiwı, dıqqatı, este saqlawı, oylawı, so`ylewi, ha`reketi, erkli minez – qulqı,yag`nıy bala ta`repinen negizgi oqıw da`stu`rin na`tiyjeli o`zlestiriw negizin quraytug`ın psixikalıq funktsiyalar ha`m shaxsiy sıpatların rawajlantırıw bolıp esaplanadı.

«Kishkene balanın` bar imkaniyatların rawajlantırıw, onın` ba`rkamal rawajlanıwı ushın qolaylı pedagogikalıq sha`rayatlar balanın` qısqartırıwg`a qaratılğ`an balanı kereginen aldın mektepke shekemgi ta`rbiyalanıwshı, ta`rbiyalanıwshını bolsa oqıwshıg`a aylantırıw ha`m t.b. ju`da` erte ta`lim tu`ri menen jedel jaratılmaydı. Kerisinshe, oyın, a`meliy ha`m su`wretlew xızmetinin` o`zine ta`n balalarsha formaların ken` jayıw ha`m olar mazmunın maksimal bayıtıw, balalardın` bir – biri ha`m u`lkenler menen qarım – qatnasın ken`eytiriw za`ru`r, dep jazadı A.V.Zaparojets.

Mektepke shekemgi jastag`ı balalar rawajlanıwı bir waqıttın` o`zinde ko`plegen xızmet ha`m qarım – qatnas tu`rlerinde keshedi. Xızmettin` jetekshi tipi yamasa qarım – qatnastın` jetekshi tu`rin turmıstın` qandayda bir da`wirinde bala

rawajlanıwı ushın a`hmiyeti haqqında so`z barar eken, bul tek g`ana xızmet ha`m qarım – qatnas tu`rleri rawajlanıwın alıp baradı degeni emes. Jetekshi xızmet ha`m qarım – qatnas formalarınan` o`z – ara baylanıslı tu`rleri sisteması haqqında aytıw durısraq boladı. Balanın` ja`ne de joqarı rawajlanıw basqıshına o`tiwinde aldındı xızmet ha`m qarım – qatnas tu`rleri pu`tkilley jog`alıp, olardıń ornına pu`tkilley jan`aları keledi. Bul aldın qa`liplesip bolg`an xızmet ha`m qarım – qatnas tu`rlerine jan`aları qosıladı ha`m sol waqıtta xızmet ha`m qarım – qatnastın` ha`r bir tu`ri sıpat ta`repinen jasqa mas qayta ko`riledi, delinedi.

Kishkene bala ju`da` plastik ha`m an`sat oqıtıladı, ol aldın oylang`anı biraz ko`p na`rseni o`zlestire aladı, bul bolsa ta`lim ha`m ta`rbiyanın` mektepke shekemgi da`stu`ri biliw mazmunın qatan` dayıtıwı ushın mu`mkinshilik jaratadı.

Biraq balanın` imkaniyatları sheksiz emes, olar qatar jasqa ta`n psixofiziologik o`zgeshelikler menen belgilenedi. Aldı burın, bala jedel o`sip atırg`anı, onın` miyi ha`m nerv sisteması o`sip atırg`anı ha`m jetilip atırg`anı, olardıń funktsional o`zgeshelikleri ele sheklenbegenligi ha`m imkaniyatları ha`zirshe sheklengenligin umıtpastıq lazım. Sol sebepli balalar menen islew ushın, jan`a intensiv da`stu`rlerdi jaratıwda tek g`ana bala erisiwge qa`dir bolg`an na`rseler, ba`lkim bunın` ushın bala sarıp etetug`ın fizikalıq ha`m nerv – psixikalıq ku`shlerin de esapqa alıw ju`da` a`hmiyetli.

Mektepke shekemgi jastag`ı balanın` u`lken imkaniyatların a`melge asırıwda maksimal na`tiyjelilikke tek g`ana ta`rbiyada qollanılatug`ın metod ha`m formaları usı jastın` psixofiziologiyalıq o`zgesheliklerge muwapiq bolg`anında g`ana erisiw mu`mkin.

Yag`nıy mektepke shekemgi jastag`ı bala ta`limin didaktikalıq oyun, tikkeley baqlaw ha`m predmetli shınıg`ıw, a`meliy ha`m ko`rgizbeli xızmet tu`rleri formasında alıp barıw mu`mkin.

Balalar menen rawajlantırıwshı shınıg`ıwlardı sho`lkemlestiriw ha`m o`tkeriwdin` tiykarg`ı forması – oyun sol jastag`ı xızmettin` tiykarı, balanın` psixikalıq ha`m shaxsiy rawajlanıwı ushın en` maqul sha`rayat jaratatug`ın tu`rit esaplanadı. Oyun jag`dayında balag`a jan`a bilimler ha`m ha`reket usılların

o`zlestiriw za`ru`riyatı tu`sinerli ekeni sebepli onın` o`zi bilmegenin u`yreniwge umtıladı.

Balanın` u`lkenler menen birgeliktegi xızmetine mu`taji bala jasına baylanıslı ra`wishte o`zgeredi. Erte balalıq da`wirnde (3 jasqa shekem) qalegen jag`daydın` mazmun orayı u`lken adam ha`m onın` menen birgeliktegi xızmeti boladı. Bala o`zlestirip atırg`an ha`reketinin` ulıwmalıq mazmunı ol u`lken adam ko`rsetkeni sıyaqlı orınlansa g`ana a`melge asadı.

Jaqın - jaqınlarg`a shekem baqsha psixologi o`zine ta`n ku`tilmegen ha`diyselerden biri edi. Psixologtın` bul tu`rdegi mekemelerdegi wazıypa ha`m xızmet bag`darı anıq ko`rsetilmegen edi. En` a`hmiyetlisi, psixologlardın` o`zi ushın da bul tarmaqta qanday ha`diyse ha`m mashqalalarg`a dus keliw mu`mkinligin anıq tu`siniwge qıynalar edi. Sonın` ushın hatteki olardıń o`zlerinde de «O`zi psixologqa za`ru`rlik barma eken?» degen gu`man payda bolar edi. Ha`zir de ayırım baqsha psixologları mekemede o`z orınların taba almay qıynalıp atır. Sonın` ushın olar baqshadag`ı o`z xızmetlerinin` da`slepki basqışhın a`dette metodikalar arqalı balalardı diagnostika qılıwdan baslaydı. Xesh qanday gu`mansız, bul ju`da` na`tiyjeli xızmet bag`darı. Bunda balalardıń ulıwma rawajlanıw da`rejesi anıqlanadı ha`m bar bolg`an mashqalalar ko`zge taslana baslaydı. Biraq diagnostika ha`m onın` na`tiyjelerin qayta islew biraz ko`p waqıt talap etilgeni ushın balalardıń mashqalaları menen shug`ıllanıwg`a waqıt derlik qalmaydı.

Sonın` ushın qa`nigeler mektepke shekemgi ta`rbiya mekemelerinde xızmet ko`rsetip atırg`an psixologlarga jumıstı da`slep og`an ja`rdem sorap mu`ra`ja`at qılğ`an ata – ana ha`m ta`rbiyashılardıń mu`ra`ja`atların u`yreniwden baslawdı usınıs etedi.

1.2. Mektepke shekemgi ta`rbiya mekemeleri balaları ata – anaları

ha`m ta`rbiyashılarının` psixologqa qılatug`ın mu`ra`ja`atları.

Son`g`ı jıllarda qa`nigeler sonday pikirde, ata – analardıń psixologqa qılatug`ın mu`ra`ja`atı biraz o`zgerip, anıg`ıraq xarakter iyeleydi. Aqırğ`ı

waqıtlarda ata – analardıń a`meliy psixolog ja`rdemine bolg`an qızıg`ıwshılıg`ı biraz arttı. Psixologtıń aldına konsul`atsiya ushın keletug`ın ata – analar sanının` artıwı bunı da`liyllep turıptı. Mu`mkin, ata – analar a`ste – aqırın bala minez – qulqındag`ı ko`p n`arselerge o`zleri sebepshi ekenliklerin tu`sine baslag`anlıg`ı, sezine baslag`anlıg`ı sebepli psixologiyalıq xızmetke bolg`an qızıg`ıwshılıg`ı artıp barmaqta. Ba`lkim psixologiyalıq xızmettin` xalıq ta`limi sistemasında g`alabalasıwı ha`m ilimiy g`alabalıq a`debiyatlardıń ko`beyip baratırğ`anlıg`ı olardı o`z perzentlerine basqasharaq qarawg`a ma`jbu`r qılıp atırğ`an shıg`ar? Qullası, ne bolg`anda da psixologtıń ja`rdemine bolg`an sanalı mu`ta`jlik a`ste – aqırın bolsa da o`sip barmaqta.

Mektepke shekemgi ta`rbiya mekemelerinin` psixologları a`meliyatında tiykarınan ata – analardıń to`mendegishe bir neshe topardag`ı mu`ra`ja`a`ti ushırasadı:

1. Birinshi topar mu`ra`ja`a`tleri «mashqalalı mu`ra`ja`a`t» emes. Olar biliw xarakterine iye. Ata – ana balanıń psixikalıq rawajlanıwın baqlaw kerekligin tu`sinip, psixologqa perzentlerinin` psixikalıq ha`m aqılıy rawajlanıw da`rejesin anıqlap beriw iltiması menen mu`ra`ja`a`t etedi.

Bunday mu`ra`ja`a`tlerdin` kobeyiwine hesh g`u`mansız, birinshiden, son`g`ı jıllarda respublikamızda mektepke shekemgi jastag`ı balalıq mashqalalarına, ulıwma balalardıń salamatlıg`ına ayırıqsha itibar menen qaralıp atırğ`anlıg`ı;

Ekinshiden, mektepke shekemgi jastag`ı balalıqtıń insan shaxsı qa`liplesiwi ha`m aqılıy rawajlanıwındag`ı a`hmiyeti haqqındag`ı ilimiy kitaplar, gazeta – jurnallar maqalaları, arnawlı television ko`rsetiwlerdin` ko`beyip baratırğ`anlıg`ı sebepshi boladı. Bunday tu`rdegi mu`ra`ja`a`t penen kelgen ata – ana negizinde ko`binshe psixologtan bala normal rawajlanıp atırğ`anlıg`ın tastıyıqlaw ushın keledi. Sonın` ushın olar psixologtıń tu`sindiriwlerin, ma`sla`ha`tlerin a`dette itibardan shette qaldıradı. Ata – analardıń o`z balaları psixikalıq rawajlanıw da`rejesin anıqlawg`a bolg`an qa`lewi artıwının` ja`ne bir sebebi ta`lim sistemasının` quramalasıwı, tu`rli oqıw mekemeleri – litseyler,

gimnaziyalardıń payda bolıwı bolıp esaplanadı. Ta`lim sistemasındag`ı o`zgerisler ta`sirinde ko`plegen ata – analar perzentlerin ta`limge biraz erte tayarlap barıw kerekligin an`lay baslaydı. Sol sebepli bolsa kerek, balanı 6 jastan mektepke beriw mashqalası menen mu`ra`ja`a`ıt qılıwshı ata – analar biraz artadı.

Psixologtın` bala 6 jastan mektepke barıwı ushın onıń qaysı biliw protsesin rawajlantırıw kerekligi haqqında bergen ma`sla`ha`ıt ha`m ko`rsetpeleri ata – analar ta`repinen biraz u`lken itibar menen qabıl etilmekte.

2. Ekinshi topar mu`ra`ja`a`tleri balalardıń qa`biliyetlerin anıqlap beriw boyınsha bolatg`ın mu`ra`ja`a`tlerinen ibarat. Ha`r qıylı balalar do`gerekleri(muzıka, su`wret salıw, inglis tili ha`m t.b.) dıń barlıg`ı, bunıń u`stine ayırım a`debiyatlarda balalardıń qabiliyetleri 3 -4 jastanaq belgili boladı, degen mag`lıwmatlar ata – analardı psixolog qasına jeteklemekte.

Psixologtın` wazıypası balanı bul jasta qandayda bir tarawg`a ma`selen, muzıka yamasa matematikag`a ma`jbu`riy intensiv oqıtıwdıń unamsız aqıbıtların tu`sintirip, bala ushın usı waqıtta ha`r ta`repleme rawajlanıw a`hmiyetliligin ata – anag`a jetkere biliwge qaratılıwı kerek. Biraq usı waqıtta psixolog mektepke shekemgi ta`rbiya mekemelerinde qanday da bir xızmetke qa`biliyetleri ko`rinip atırǵan balalardı anıqlawg`a, olardıń rawajlanıwın baqlawg`a, arnawlı da`stu`r tiykarında individual jumıs alıp barıwǵa o`z itibarın qaratıwı lazım.

3. U`shinshi topar mu`ra`ja`a`tlerine bala minez – qulqındag`ı o`zgerisler sebepli ata – analar qılatug`ın mu`ra`ja`a`tleri kiredi. Bunda ata – analar tiykarınan balalardıń agressivligi, tartınshaqlıg`ı, qıyalparaslıg`ı, emotsional turaqsızlıg`ı, ashıwshaqlıg`ı boyınsha mu`ra`ja`a`ıt etedi. Bir na`rse insandı qa`weterge saladı, bunday mu`ra`ja`a`tler sanı barg`an sayın artıp barmaqta. Balalar minez – qulqındag`ı uzılıwlar tiykarında jatqan sebeplerdi psixologlar 3 toparg`a ajıratadı: a) ata – analardıń bala psixikalıq rawajlanıw nızamlılıqların bilmesligi.

Rawajlanıw nızamlılıqların bilmeslik aqıbetinde ata – analar balalarg`a olardıń jasına mas bolmag`an talaplardı qoyadı, krizis da`wirlerindegi o`zgesheliklerdi bolsa minez – qulıqtag`ı buzılıw dep bahalaydı. Bunday halda psixolog balanın` psixikalıq rawajlanıw o`zgesheliklerin jo`ni menen ata –

analarg'a tu'sintirip qoyıwı, olarg'a bala menen bolg'an qarım – qatnas usılın o'zgartirıw, og'an qoyıp atırg'an talaplarg'a itibarlı bolıwın usınıs etiwı lazım boladı. B) bala minez – qulqındag'ı buzılıwlarg'a sonday – aq, nerv psixikalıq buzılıwlar da sebep bolıwı mu'mkin. Olar nevrozlar, psixosomatikalık kesellikler, psixikalıq rawajlanıwda arqada qalıw belgileri bolıwı mu'mkin. Bul jag'dayda psixolog qolınan kelgen ja'rdemin ko'rsetip, qa'nige psixonevrolog, nevropotolog, psixiatrge mu'ra'ja'a't etiwın ma'sla'ha't beriwı kerek: v) balanın minez – qulqındag'ı o'zgerislerge nadurıs shan'araqlıq ta'rbiya sebep bolıwı da mu'mkin.

Ha'dden zıyat ko'p erkeletiw, qorqıtıw, awır fizikalıq jazalar, biypa'rwalıq sıyaqlı ata – analardın ta'rbiyalawdag'ı qa'teleri bala minez – qulqındag'ı normadan shetke shıg'ıwının sebebine aylanıwı mu'mkin. Bunday halda bir ma'rte beriletug'ın konsul'tatsiya menen shegaralanıp bolmaydı. Ata – analar menen u'ziliksiz tu'sintiriw ntazam tushuntiriw jumısların alıp barıwg'a tuwra keledi.

Sonısı qızıqlı, nadurıs ta'rbiya aqıbetleri haqqında son'g'ı waqıtlarda qansha ko'p aytılsa, ta'rbiyasında u'lken kemshiliklerge jol qoyıl'g'an balalar sanı sonshelli ko'beyip barmaqta. Sol sebepli profilaktika maqsetinde mektepke shekemgi ta'rbiya mekemesi psixologi ata – analar menen alıp barılatug'ın tu'sintiriw jumısların jaqsı jolg'a qoyıw kerek. Bul boyınsha o'zine ta'n «Ata – analar klubi»n sho'lkemlestiriw de maqsetke muwapıq bolıp esaplanadı.

Ta'rbiyashılar da psixologqa kemirek bolsa da mu'ra'ja'a't etedi. Olardın mu'ra'ja'a'ti anıq xaraktergshe iye boladı. Ko'pshilik ta'rbiyashılardı tiykarınan agressiv yamasa jaman o'zlestiriwshi balalar ta'shwishke saladı, sebebi har eki tu'rdegi balalar baqshadag'ı ta'rbiyalıq protsessti qıyınlastıradı. Ha'dden tısqari tartınshaq, o'zine isenbeytug'ın balalar ta'rbiyashılardı ayırıqshı itibarın talap etedi, waqıttın alıg'ı sebepli bolsa bunın ila'ji bolmaydı. Sonın ushın ta'rbiyashılardı tiykarınan baladag'ı qandayda bir o'zgesheliktin psixologiyalıq mexanizmi rawajlantırıwshi shınıg'ıwlar ha'm oyınlar, oyınshıqlardı tan'lawda nege ko'birek itibar beriw haqqındag'ı psixolog ma'sla'ha'ti qızıqtıradı. A'lbette, ata – analar sıyaqlı ta'rbiyashılardı da qaysıdur balanın psixikalıq rawajlanıw

da`rejesi qızıqtıradı. Solay eken, bunday mag`lıwmatlar ta`rbiyashılarg`a balalar menen islesiwde ja`rdem beredi.

1.3. Mektepke shekemgi ta`lim mekemesi psixologı a`meliyatında ertek terapiyası ha`m oyun terapiyasınan paydalanıw a`hmiyeti.

Pedagog – psixolog jumısında ken` paydalanılatug`ın konsul`tativ – terapevtik xızmetlerdin` ja`ne bir tu`ri ertek terapiyası esaplanadı. Ertek

terapiyanın` tiykarg`ı o`zgesheligi metaforik ha`m o`zgeshe bayan etiw uslubına, tilge iye ekenligi bolıp esaplanadı. Ertekte bayan etiletug`ın ha`diysenin` haqıyqatı tuwrıdan – tuwrı ha`m tın`lawshılar ushın tanıs bolg`an formada emes, ba`lkim basqasha ko`riniste boladı. Ertek sıyqırı sonın` menen belgilenedi, yag`nıy ol bir waqıttın` o`zinde ha`m sanag`a ha`m shaxstın` teren`, jetkilikli da`rejede an`lanılmag`an qurımalarına (qorqıw, keshirme, kompleks) qaratılg`an boladı. U`lkenler ko`binshe qorqıw ha`m meyiliklerdji ashıq aytıwg`a qıynaladı, ko`p balalar bolsa o`z ha`reketleri, keshirmeleri ushın ayıbdarlıq ha`m uyalıw sezimin sezedi. Ertekte qatan` a`dep – ikramlıq qag`ıydaları ha`m anıq na`siyatlar berilmeydi. Bul bolsa u`lkenlerdin` balalar menen o`z – ara mu`na`sibetindegi qa`tesi esaplanadı. Ertekte u`lkenler ha`m balalar mu`na`sibeti ushın ulıwma bolg`an til tuwıladı. Ertek baalar ushın sonday qorg`anıw ortalıg`ın jaratıp beredi, ol arqalı bala o`zi ha`m a`lem haqqındag`ı qanday da bir jan`alıqtı o`z ishki du`n`yasının` aralasıwınan qorqpag`an halda bilip alıw mu`mkinshiligine iye boladı.

Ertekti esiter eken, bala o`zin qaharmanlar menen salıstıradı (ol o`zine uqsag`an qıyınshılıqlardı basınan keshirip atırg`an qaharmanlardı tan`lap aladı). Ol o`z qorqıw ha`m keshirmeleri arasında o`zin jalg`ız sezbeydi. Ha`m de en` tiykarg`ısı, ertek qaharmanları qıyınshılıqlardı jen`ip atırg`anlıg`ın ko`rip, balada mashqalalardı sheshiw ta`jiriybesi ha`m o`z ku`gine isenim payda boladı.

Ertektin` a`hmiyetli belgisi bolıp o`zgeriw mexanizmi esaplanadı, kishkene, ku`shsiz, ahmaq yamasa a`wmetsiz qaharman, ertek son`ında ku`shli, aqıllı, batır ha`m a`wmetli insang`a aylanadı. Bul o`zgerisler balag`a jaqsılanıwg`a bolg`an ta`sirin ju`zege keltiredi. Ol ba`rqulla «Shıraysız u`yrek» qashanlardur a`lbette go`zzal aqqusqa aylanatug`ınlıg`ın bileidi.

Ertek – bul mu`mkinshilikler ko`rnii bolıp qg`ana qalmay, ba`lkim turmıshlıq ha`diyselerdegi a`deplilik, qa`driyat modellerinin` aktiv ta`rizde sin`diriliwi bolıp esaplanadı.

Ertek penen islewdin` 3 tiykarg`ı bag`darı bar.

I. Tu`rli a`debiy dereklerdegi tanıs bolg`an xalıq a`wızeki do`retpelerinen aling`an, sıyqırlı, a`psanalı erteklerden paydalanıw. Terapevtik ta`sir protsesi ertektin` bala menen birge oqıtıwı ha`m analiz qılınıwı menen belgilenedi. Bunda tiykarg`ı itibar qaharmanlar keshirmeleri qıyınshılıqların jen`iwi ha`m jetiskenlikke erisiwge qaratıladı. Bul jag`dayda terapevtik na`tiyje psixologtın` bala keshirmelerin qay da`rejede tu`sinip jetkenligi ha`m tan`lang`an ertektin` bala mashqalalarına qay da`ejede mas keliwi menen belgilenedi. Sonday erteke ha`m hikayalar kitapxanasın tan`law mu`mkin, olarda tu`rli mashqalalardı aytıw mu`mkin. Ma`selen, qorqınışlı ertekler ha`m mahuqlar haqqındag`ı kitaplar qorqıwdı keltirip shıg`arıwshı na`rseler haqqında so`ylesiw mu`mkinshiligin beredi. Fantastikalıq waqıyalar ha`m g`ayrıta`biy ertekler bala tu`slerin aytıwg`a ja`rdem beredi. Bul bag`dardın` itibarlı ta`repi sonda, onda ha`mme na`rse ju`da` a`piwayı ha`m topardag`ı balalar qatnasıwında a`melge asırıladı.

II. Terapevt ta`repien ha`r bir konkret jag`day ushın erteke yamasaterapevtik metaforanın` jaratılıwı.

Bul bag`dar psixologtan erteke toqıw protsesine tolıq kirisiwdi talap etedi. Terapevtik maqsetlerde ertektin` jaratılıw ha`m qollanıw protsesi to`mendegi ta`rtipte a`melge asırıladı:

1. Balanı qıynap atırğ`an mashqalanı oylan shıg`ın`. Onın` sezim ha`m keshirmeleri «tolqınına maslasın». Usı jag`day bala ko`z – qarasınan qanday qabıl qılınıwın tu`siniwge ha`reket etin`.

2. Hikayanın` tiykarg`ı ideyasın qa`liplestirin`. Bala sanasına qanday pikirlerdi jetkerip bermekshisiz? Hikaya arqalı qanday sheshimlerdi usınıs etpekshisiz? Bul sheshimler ju`da` quramalı bolmaslıg`ı lazım. Bul sheshimler jan`a a`meliy ha`m sotsiallıq bilimlerji iyelewdi na`zerde tutıwı lazım.

3. Hikayanı balanın` qorqıw, qa`weteri ha`m qarama – qarsılıqlarg`a uqsas ta`replerine iye bolg`an qaharmandı tanıstırıwdan baslan`. Bul bala o`zin hikaya qaharmanına salıstırıw mu`mkinshiligin beredi ha`m onı sol halatqa kiritip, hikaya qatnasıwshısına aylantıradı. Ma`selen, hikaya sonday baslanıwı mu`mkin: bir bar eken, bir joq eken, bir jerde sag`an uqsag`an bala jasar eken . . .».

4. Hikaya qaharmanının balag`a uqsas bolg`an ku`shli ha`m unamli sıpatların esletip o`tin`. Balalar o`z mashqalasına baylanıp qalsa, olar tek g`ana jaman na`rselerdi oylap, o`zlerinin ku`shli ta`repleri ha`m sıpatların umıtıp qoyadı.

5. Sonday syujet sıızıg`ın islep shıg`ıw kerek, ol o`z ishine to`mendegi tiykarg`ı elementlerdi kiritiw lazım:

√ bala mashqalasına sa`ykes metoforik qarama - qarsılıq;

√ balanın imkaniyatları ha`m qa`biliyetlerin tu`sintiriwshi tımsallar, olar bas qaharmanın dosları ha`m ja`rdemshileri obrazında bolıwı kerek, qorqıw ha`m isenimsizlikleri dushpanlar ha`m tu`rli tosıqlar obrazında bolıwı kerek.

√ Metaforik krizis, onın na`tiyjesinde bas qaharman barlıq tosıqlardı jen`iwi kerek.

√ Qolg`a kiritilgen jen`is na`tiyjesinde qaharman o`zindegı jan`a sıpatlardı an`lawı;

√ Hikayada sırlı, ku`tilmegen ha`m ku`lkili elementlerden paydalanıw maqsetke muwapıq bolıp esaplanadı.

7. A`piwayılıqqa umtılw. Siz ta`repten qollanılıp atırğ`an til ha`m so`z bala tili da`rejesine maslastırılıwı, hikaya ko`lemi bolsa – bala dıqqatının turaqlılıq da`rejesine sa`ykes bolıwı lazım.

8. Balanın hikayag`a tolıq berilgen ha`m de onın ushın zerigerli waqıtqa itibar berin`. Onın ju`z ko`rınisine qarap, tın`lanıp atırğ`an hikayasına bolg`an mu`na`sibetti anıqlaw mu`mkin.

9. Eger bala hikaya bo`leklerin ta`riyplep, onın mazmunı boyınsha sorawlar berse, bunı itibardan shette qaldırman`. Bular balanın ishki du`nya`sına, pikirler du`n`yasına na`zer taslaw mu`mkinshiligin beredi.

10. Eger bala siz usınıs etken sheshimge kelip, ol bolsa hesh qanday na`tiyje bermese, hesh ga`p emes. Ol ne qılğ`anın, ne uqsamag`anlıg`ı ha`m de bul negizinde qanday bolıwı kerekligin oylap ko`rin`.

11. Siz hikayashı sıpatında da sizin hikayanız da quramalı bolmaslıg`ı mu`mkin. So`ylewin`izdegı kemshiliklerden uyalman`, hikaya dawamında o`z

qa`te yamasa kemshiligin`izdi jazıp qalsan`ız, asıqpastan onı shama menen to`mendegishe durıslap ketin`: «O, sa`l qalsa esimnen shıg`ayın depti, ol bir o`zi emes, dostısı menen ketip baratırğ`an edi» h.t.b.

Oyin terapiyası. Oyinlar xalıq pedagogikasının` ta`rbiya qurallarınan biri esaplanadı. A`sirler dawamında oyunlar rawajlanıp, jan`alanıp kelmekte.

Oyin ıxızmeti bala o`mirinde, onın` fizikalıq, ruwxıy, aqılıy kamolotqa jetiwinde a`hmiyetli qurallardan biri esaplanadı. Oyin arqalı balalar oylawı, qıyalı, este saqlawı, dıqqat sıyaqlı barlıq psixikalıq protsessleri rawajlanadı ha`m do`gerek - a`tırap haqqındag`ı bilimi ja`ne de ken`eyip baradı. Mektepke shekemgi ta`lim mekemesinde oyun xızmetinen durıs ha`m o`nimli paydalanıw, ha`r bir o`tkeriletug`ın shınıg`ıwlar ham sayahat xızmetinin` na`tiyjeliligini asırıp baradı. Mektepke shekemgi ta`rbiya mekemelerinde oyun xızmeti tu`rli formada waqıya oynalatug`ın, ha`reketli, ta`limiy, muzikalıq - ta`limiy sıyaqlı bag`darlarda alıp barıladı. Oyin balalar ushın qızıqlı, mazmunlı bolıwı ushın ta`rbiyashı oyun qag`ıydası menen jaqınnan tanıs bolıwı kerek.

Oyin shınıg`ıwlarınan waqıyag`a ta`n - do`retiwshilik oyunlar arqalı balalar oylawı ken`eyedi ha`m qızıg`ıwshılıqları rawajlanadı. Rolli oyunlar arqalı balalarg`a olardı qorshap turg`an insanlardın` ku`ndelik o`miri, o`z – arar mu`na`sibetleri, turmıs keshiriw bag`ıtı menen tanısıp baradı. Balalar ba`rqulla u`lkenlerge elikleydi, quwırshag`ın erkeletip arg`an qızsha anasının` so`zin ta`kirarlaydı, quwırshag`ın besikke belep ha`yiw aytadı, mine usı birg`ana oyun arqalı onda sha`rayatındag`ı ko`nlikpeler payda bolıp aturg`anlıg`ın ko`riwimiz mu`mkin. Bunnan tısqarı «Doktor», «Shashta`rez», Du`ka`nshı», «Qurıwshı», «Tigiwshı», «Baqsha», «Mektep – mektep» sıyaqlı oyunlar arqalı mektepke shekemgi ta`rbiya jasındag`ı balalar qa`lbinde ka`sipke qızıg`ıwshılıq, aktivlilik, basqalarg`a miynetke hu`rmet, birgelikte dos, shiyrinso`zlik sıyaqlı sezimler rawajlanıp barıladı. Balalar jasına sa`ykes erteklerden rus xalıq ertegi «Shalg`am», «Bawırsaq», o`zbek xalıq ertegi «Zumrat ha`m Qımbat», «Eki eshki», sıyaqlılardı sahnalastırıw, qosıqlardı, ha`zillerdi yadlatıw bala este saqlawın shınıqtıradı, pikirini toplaw qa`biliyetini, so`z baylıg`ın, so`ylew xızmetini, estetikalıq

ma`deniyatın, balalarda do`retiwshilik sheberligin, o`zine bolg`an isenim sıyaqlı qa`biliyetlerdi qa`liplestiriwge ja`rdem beredi.

Ha`reketli oyunlar balalardan epshillikti, shaqqanlıqtı, dıqqattı bir jerge ja`mlewdi, sezgirlikti talap qıladı. Xalıq oyunlarınan «Atın`dı eslep qal», «Ko`z baylag`ısh», Aq terekpe, ko`k terek», «G`azlar» ha`m t.b. oyunları arqalı balalarda ha`reket xımeti rawajlantırılıp barıladı, erkin xızmeti, fizikalıq ku`sh – quwatı asırılıp, ozine isenimruu`xı o`sip baradı. Sonday – aq, tu`rli oyunshıqlar menen oynaw top, arqansha, at, arba, velosiped sıyaqlılar menen oynalatug`ın oyunlar arqalı olardıń qa`lbinde jarısıw sezimleri oyatıp barıladı. A`sirese top oynlrı balalardıń barlıq dene ha`reketlerin rawajlanıwına u`lken ja`rdem beredi, sonıń ushın toplar ren`i ashıq, jen`il, jumsaq, balalar ushın aynawg`a qolaylı bolıwı kerek. Balalar menen sport xanalarında embeklew, sırpanıw, tırmalasıp miniw, arqan astınan o`tiw shınıg`ıwların u`yretiw ham sog`an tiyisli to`mendegi: «Ana tawıq ha`m sho`jeler», «Arqang`a tiymey o`tiw», «Tartıspashaq» sıyaqlı oynlardı balalarg`a u`yretiw arqalı olarda isharag`a qarap ha`reket qılıw, ja`ma`a`t penen oynaw, qag`ıydag`a a`mel qılıw, shamalaw, dıqqattı ja`mlew sıyaqlı o`zgesheliklerdi ta`rbiyalaydı.

Ta`limiy oyunlar arqalı balada erkinlik, aktivlilik, do`retiwshilik, ma`selesine sanalı jandasıw ko`nlikpesi o`sirip barıladı. Oyun ko`rgizbelilik, a`piwayıdan quramalıg`a o`tiw uılları arqalı alıp barıladı. Ta`rbiyashı ta`limiy oynlardı o`tkeriw dawamında bala ha`reketin aktivlestiredi, erkin ha`reket qılıw qa`biliyetin qa`liplestiredi, oynnan durıs paydalanılsa balanıń oylawı, so`ylewi, este saqlawı, yag`nıy aqılıy ta`rbiyasına sa`ykes salınadı. Ta`limiy oyunlar arqalı balalar esitiw, ko`riw, seziw arqalı tu`rli na`rseler ha`m olardı jasawda isletiletug`ın materillardıń tiykarların, olardı bir – birine salıstırıwdı, topardarg`a ajıratıwdı u`yrenedi. Ta`limiy oyunlar kishi toparlarda to`mendegi tu`rde o`tkeriledi.

Oyinshıqlar menen oynalatug`ınoyınlar "Aywılarg`a ne kerek?", "Kishkene ayaqshalarımız", "Zumrad ushın ko`ylekler" .

Stol u`stine qoyıp oynalatug`ın oyunlar - "Ne qay jerde ju`redi?", "Men aytqan na`rseni ko`rset", "Kimnin` qolıda ne bar?".

Awızeki usuldag`ı ta`limiy oyunlar – «Kuwırshaq Lalaxandı shomıltıramız», "Qu`wırshaq Lalaxan miymang`a keldi", "A`jayıp qaltasha", "Formasın tap", "Ren`in tap" sıyaqlı oyunlar kiredi.

Esitiw ha`m ko`riw ag`zalarını aktivlestiriw ushın «Qaysı terektin` miywesi», «Nenin` pa`ri?», «Miywesin tap», «Anasın tap», «Miyweler ha`m japıraqlar», «Domino», «Jabayı ha`m u`y haywanları», «İslew ushın ne za`ru`r?», «Bul uyshede qanday haywan jasaydı?» sıyaqlı oyunlardan paydalanıw maqsetke muwapıq boladı. Bul oyunlar arqalı balalarda miywe ha`m palız o`nimleri, haywanlar ha`m quslar, jıl ma`wsimleri, Kiyim – kenshek ha`m basqalar sıyaqlı qıyalların bayıtıp, ken`eytirip, ko`rıw ha`m esitiw, este saqlap qalıw o`zgeshelikleri rawajlantırılıp barıladı. U`lken toparlarda oynalatug`ın «Aytın` biz tabamız», «Asqabaq pisti», «Ilay oyını», «Bag`banlar» oyunları arqalı miynetke muhabbat ruwhı ta`rbiyalanıp barıladı.

Balalar qa`lbinde muzıkag`a bolg`an muhabbat sezimin asırıwda muzıkalıq - ta`limiy oyunlardın` roli u`lken. Ta`rbiyashı balalarg`a tu`rli muzıka a`spabların ko`rsetip, shertip beriw arqalı, saz a`spablarının` dawısı ha`m du`zilisi ha`m tu`rleri menen tanıtırıp baradı. «Dawısınan tap», «Neni shertip atırman?», «Qon`ıraw qanday shertilip atır» sıyaqlı oyunlar arqalı ta`rbiyashı balalarg`a dawıs ha`m saz a`spabların parıqlawg`a u`yretedi.

Demek, juwmaqlap aytqanda oyun xızmetinin` kishkeneler o`mirinde tutqan ornı u`lken.

Oyin bir neshe a`hmiyetli funktsiyalardı orınlaydı:

1. **Biologiyalıq.** Go`deklik da`wirinen baslap oyun balanın` qol motorikasın, dene ha`m ko`z ha`reketlerin rawajlanıradı, sonday – aq, energiyanı sarıplawg`a ha`m de o`zin erkin tutıwg`a mu`mkinshilik jaratadı.

2. **Shaxsiy.** Oyun xızmeti balag`a chırtqı a`lemdi an`lawg`a, o`z denesi ha`m de ruwhının` qanday mu`mkinliliklerge iye ekenin biliwge ja`rdem beredi. Demek, oyun balanın` tikkeley kognetiv tarawına ta`sir etedi. Oyun balag`a fantaziya ha`m

simvolizatsiya ja`rdeminde «arziwların` a`melge asıwına», Oz «Men»i menen baylanıslı qarıma – qarsılıqlardı sheshiwge mu`mkinshilik beredi.

3. Shaxslararalıq. Bala tiykarg`ı sotsiallıq ko`nlikpelerin oyın protsesinde iyeleydi – oyınshıqlardı bo`lisiwinen baslap, pikir almasıwına shekem. Bul funktsiyalar tiykarınan toparlıq ha`m shan`araqlıq terapiyada paydalanıladı.

**4. Sotsiallıq - ma`ldeniy.** Ha`r bir tariyxıy da`wirde balalar u`lkenler rolin o`zlestirip, o`z repertuarın ken`eytirgen. Oyın arqalı balalar usı rol iyesi ja`miyette qanday jumıs penen shug`ıllanıwı, onın` ideyaları, minez – qulqı ha`m qa`driyatların tu`sine baslaydı.

Mektepke shekemgi ta`rbiya jasında, balanın` tiykarg`ı oyını syujetli – rolly oyınlar boladı. Erte balalıq ha`m mektepke shekemgi ta`rbiya jasında qa`liplesip, mektepke shekemgi ta`rbiya jasının` ortalarında o`z rawajlanıwının` shoqqısına shıg`adı. Syujetli – rolly oyın arqalı bala insanlardın` xızmet mazmunın, olardıń shaxslararalıq mu`na`sibetlerde tutqan ornın an`lap jetedi.

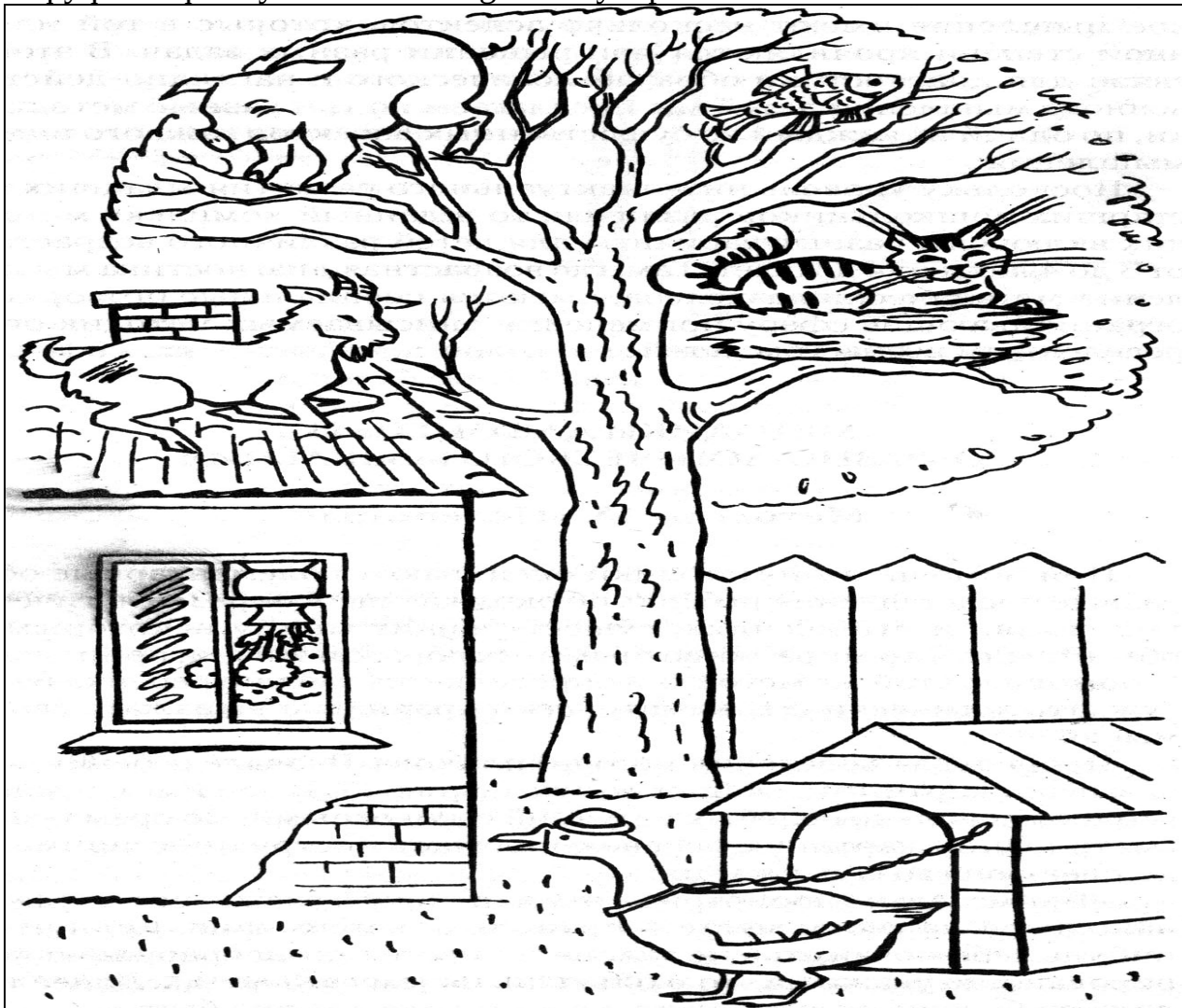
Oyın balanın` emotsional ta`repinen de ta`sir etip, shaxsının` psixologiyalıq rawajlanıwına sebep boladı. İnsannın` pu`tkil o`miri dawamında da oyının` ornı jog`almaydı. Kishi balalar da, jası u`lkenler de oyın xızmetine an`sat kirisedi, onda o`zin qolaylı ha`m qa`wipsiz sezedi. Sonın` ushın, oyın psixologlar ta`repinen biraz jıllardan berli psixoterapevtik usıl sıpatında qollanılıp kelinbekte.

II BAP. MEKTEPKE SHEKEMGI TA`LİM MEKEMESI PSIXOLOGI A`MELIYATINDA QOLLANILATUG`IN PSIXODIAGNOSTİKALIQ METODİKALAR.

2.1. "Logikasız su`wretler" metodikasi.

Ko`rsetpe: Su`wrette ko`rsetilgen ko`rinisler balag`a usınıs etiledi, onda haywanlar menen baylanıslı bir qansha «logikasız» ha`diyseler keltirilgen. U`sh minut waqıt beriledi. Balag`a su`wretti ko`rsetiw waqtında og`an to`mendegishe ko`rsetpe beriledi: "Diqqat penen usı su`wrettegi ko`rinislerdi ko`rip shıg`ıp,

su`wrette barlıq na`rse o`zinin` ornında sızılğ`anba yamasa joqpa. Eger sen qaysı ob`ektti o`z ornında su`wretlenbegen dep esaplasan`, ne ushın usınday bolıwı kerekligin tu`sintirip ber ha`m negizinde qanday bolıwı kerekligin aytıwın` kerek". Ko`rsetpenin` eki bo`legi de izbe – izlik penen orınlanadı. Birinshi na`wbette bala logikası joq jerlerdi ayıp beredi ha`m su`wretlerde ko`rsetip beredi, son` haqıyqattan qanday bolıwı kerekligin da`liyllep beredi.

2.2 "Labirintten shıg`ıw jolın tap" metodikası.

Bul tapsırmada balalarg`a su`wret ko`rsetilip, tapsırmada labirintın` su`wretlengenligi, onda strelka menen labirintqa kiriw nuqtası ha`m shıg`ıw ornı ko`rsetilgenligi tu`sintirip o`tileti. Bunda bala ushlı tayaqshanı alıp, su`wret ishinen ju`rgizip, labirinttan mu`mkinshiligi barınsha tez shıg`ıp ketiwi ha`m de tayaqshanı mu`mkinshiligi barınsha anıq ju`rgizip, labirint diywalına tiyip ketpesligi kerek.

Bala ta`repinen shıng`ıw 45 sekunttan 120 sekuntqa shekem orınlanıwı sha`rt.

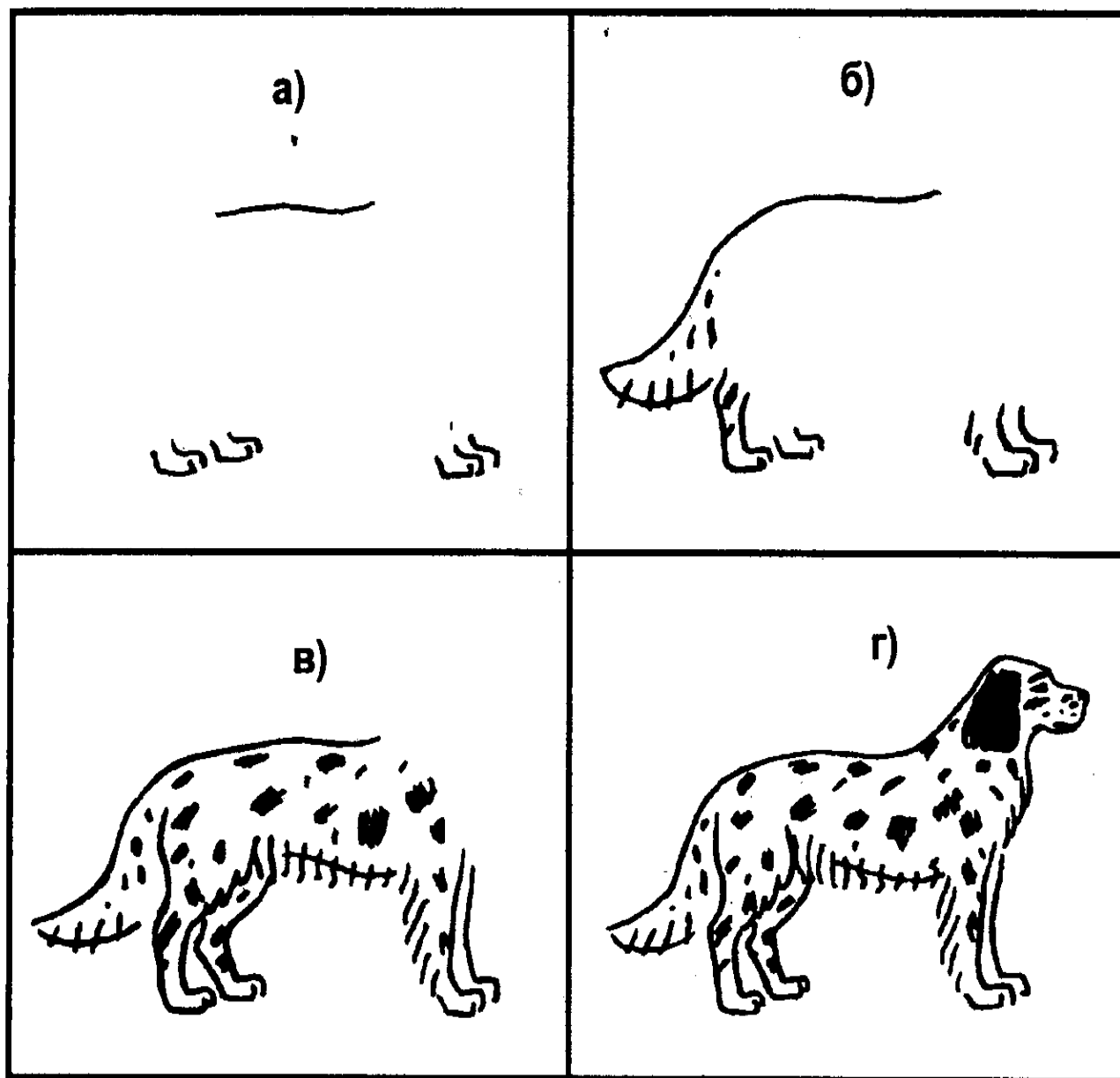
2.3
"K
iml

igin`di tawıp ko`r" metodikasi

Maqseti: Balalardıń qabıl etiwın u`yreniw.

**Ko`rsetpe:** Bunda bala su`wrettin` bir neshe bo`lekleri ja`rdeminde pu`tin su`wrette qanday ekenligin biliwi talap etiledi.

Shınıǵıw to`mendegi ta`rtipte o`tkeriledi: Balag`a su`wrettin` A bo`legi ko`rsetiledi ha`m usı su`wrette ne ko`rsetilgenin tabıwı ayıladı. Bunın` ushın 10 sekund waqıt beriledi. Eger bala bul waqıt ishinde ne su`wretlengenin taba almasa ja`ne 10 skundqa og`an su`wrettin` b bo`legi ko`rsketiledi. Usı ta`rizde su`wret bo`lekleri tap bala onda ne su`wretlengenin tapqang`a shekem ko`rsetiledi.

JUWMAQLAW

Son`gı jılarda ma`mleketimiz ta`lim sistemasında psixologiyalıq xızmetti sho`lkemlestiriw, mashqalalı jag`daylardı u`yreniwge tiyisli a`meliya psixodiagnostikalıq jumıslardı a`melge asırıw, teoriyalıq ha`m a`meliy bilimlerdi

ulıwmalastırıw ha`m sistemalastırıw ha`m de olardı a`meliyatqa qollanıw za`ru`rligi asıp ketti. Usılardı esapqa alg`an halda ta`lim mekemelerinde psixologiyalıq xızmet to`mendegi bes bag`darda sho`lkemlestiriledi:

- psixoprofilaktika;
- psixologiyalıq ag`artıwshılıq;
- psixodiagnostika;
- psixokorreksiya ha`m psixologiyalıq rawajlandırıw;
- psixologiyalıq ma`sla`xa`t jumısları.

Mektepke shekemgi ta`lim mekemeleri psixologi da psixologiyalıq xızmet haqqındag`ı nızamda belgilengen bag`darlarda xızmet ko`rsetedi.

Bunda psixolog to`mendegilerge ayrıqshı itibar beriwı kerek:

- Mektep talabı ko`z qarasınan bilimlerdi qay da`rejede teren`irek iyelep alıwları diagnostika qılınadı. Lazım bolsa korreksion jumıslar a`melge asırıladı.

- Baqsha ko`z – qarasınan balanı mektepke talabı da`rejesindegi bilim, ta`jiriybe, ko`nlikpeler menen qay da`rejede qurallantırılğ`anlğı`ı diagnostika qılınadı.

- Balalardıń mektepke qay da`rejede ruwhıy tayarlıg`ı da`rejesi diagnostika qılınadı. Sonday – aq, tiykarg`ı wazıypa balalar miynetinin` qay tu`rine tayar turıwları, olarda aqılıy miynet bilimge qızıg`ıwshılıg`ın o`siriw, olardı keleshektegi o`z betinshe xızmetke qay da`rejede tayar ekenligi diagnostika qılınadı.

- Balalar baqshasındag`ı beriletug`ın ta`lim qay da`rejede rawajlantırıwshı ekenligi diagnostika qılınadı.

- Psixolog balalar baqshası menen mektep ortasında izshil baylanıs bar yamasa joq ekenligin diagnostika qıladı.

Psixolog baqsha jasındag`ı balalar iyelewleri lazım bolg`an bilim ha`m tu`sinikler mazmunın, do`gerek a`tiraptag`ı o`mir haqqındag`ı qıyallar ha`m ayırım a`piwayı tu`sinikler bar ekenligin psixologiyalıq ta`repten diagnostika qıladı.

Ta`limge psixologiyalıq tayarlıq degende balanń ob`ektiv ha`m sub`ektiv ta`repten mektep talabına mu`na`sipligi na`zerde tutiladı. Ol mektep ta`limine aldın psixologiyalıq ta`repten tayarlanadı. Onń tayarlıq da`rejesi balalar baqshası

psixologi ta'repinen psixologiyalıq diagnostika qılınadı. Usı protsesste lazım bolg'an sebep psixologiyalıq korrektsiya jumısları a'melge asırıladı. Balanın psixikası bul da'wirde ilim alıwg'a jetkilikli da'rejede tayar boladı. Psixolog bul jastag'ı bala qabıl etiwinin` o'tkirligi, rawajlang'anlıg'ı, seziwinin` anıqlıg'ı, qızıg'ıwshan'lıg'ı, kirisimshen'ligi, iseniwshen'ligi, qıyalının` anıqlıg'ı, este saqlawının` ku'shliligi, oylawının` anıqlıg'ı da'rejesin psixologiyalıq ta'repten diagnostika qıladı.

Pedagog – psixolog jumısında ken` paydalanılatug'ın konsul'tativ – terapevtik xızmetlerdin` ja'ne bir tu'ri ertek ha'm oyun terapiyası esaplanadı. Bular da mektepke shekemgi jastag'ı balalardın` psixologiyalıq mashqalaların sheshiwde a'meliyatshı psixologqa jaqınnan ja'rdem beredi.

PAYDALANILG'AN A'DEBIYATLAR:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. T.2008 y
2. Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston kelajagining poydevori. T. "Sharq" 1995.
3. Andreeva A.D., Voxmenina T.V. Programma rabotı psixologa v detskom doshkol'nom uchrejdenii. M.1994.

4. Petrovskiy I. V. «Umumiy psixologiya» «O`qituvchi», 1992y.
5. Bolalarni maktabga tayyorlashda noan`anaviy o'yinlardan foydalanish. Jalalova G. T. 2004.
6. Vohidov M. Bolalar psixologiyasi. T. 1982 y.
7. Gotovnost k shkole. Rukovodstvo prakticheskogo psixologa pod red. I.V.Dubrovinoi. M.1995.
8. Jalalova G. Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlash. T. 2004.
9. Rogov A. Nastol`naya kniga prakticheskogo psixologa. M. 1998
10. Gamezo A. «Atlas po psixologii» Moskva 2001y.
11. Karimova V. M. «Psixologiya» T.SHarq 2002y.
12. G`oziev E. G`. «Umumiy psixologiya» I—II tom. Toshkent-2002y.
13. Goziev E. Psixologiya. Toshkent 1994.
14. Goziev E. Ontogenez psixologiyasi. T.: Noshir. 2010y.
15. G`oziev E. Taraqqiyot psixologiyasi. - T.: «Universitet», 1999
16. Davletshin M. G. «Umumiy psixologiya» T-2000y.
17. Davletshin G. va bosh. Yosh davrlar va pedagogik psixologiya.T.2009 y
18. Nishanova Z.T. Psixologik xizmat. T. 2006.
19. Nishanova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o`qitish metodikasi. T. 2006 y.
20. [www. Ziyo.net](http://www.Ziyo.net).
21. [www. Referat.ru](http://www.Referat.ru)